

STARTEN PÅ ARBEIDET MED SKOLEHAGER I NORGE – ANDREAS M. FERAGENS HAGE I HOLT PÅ AGDER

ERNST HÅKON JAHR

Abstract. This paper recounts the beginnings of the School Gardening Movement in Norway, which is now (in 2021) a topic of great interest throughout the country. The famous 19th-century school teacher and reformist Andreas M. Feragen (1818–1912), who retired from his teaching position at the age of 93, was the first to argue, in the late 1850s and early 1860s, for including gardening both as a subject and as a practical activity in primary schools. A widely used reader first published in 1863 included four pieces by Feragen about different types of gardens which would be appropriate for a rural school: the first piece was about the garden in general, the following three described a kitchen garden, a fruit garden, and a flower garden. These four pieces were written in the form of a story about a teacher and his students strolling around the gardens discussing what they saw and how to grow vegetables, fruit trees and fruit bushes, and flowers. Feragen followed up these pieces with an article in the teachers' journal *Den norske Folkeskole* [The Norwegian Primary School] in which he argued that basic gardening knowledge ought to be included in the teacher training curriculum. School gardening in Norway started with Feragen's own gardens surrounding his school in Holt in Agder, clearly the very gardens he described in his pieces in the reader.

Key words: School Gardening Movement, Norway, Andreas M. Feragen

Skolepioneren Andreas Martinus Feragen

I historia om skolehager i Norge leser vi at de fikk det første gjennombruddet på slutten av 1800-tallet som del av en europeisk strømning. I Johannes Smiths bok fra 1906: *Skolehaven som undervisnings- og arbeidsfelt* leser vi: „Skolehavernes betydning har allerede længe været indseet. De berømteste pædagoger har ved sine skoler anlagt saadanne” (Smith 1906: 9). Den første som med pedagogisk tyngde slo

Foto 1. Skolepioneren Andreas M. Feragen (1818–1912). Trolig tatt i 1860-åra.
Foto: Claus Knudsen, Christiania

et slag for skolehager i Norge, og som gjorde det rundt 1860, var en av Norges fremste pedagoger på 1800-tallet, lærer og kirkesanger (klokker) Andreas M. Feragen (1818–1912) i Holt ved Tvedestrand. Skolehagen som fenomen blei i Norge først argumentert fram med utgangspunkt i en hage på Agder.

Feragen var det største idealet for allmueskolelærerne i landet på 1800-tallet. Sjølveste kong Oscar II gav han tidlig på 1870-tallet hederstittelen „Skolemesternes konge”. Han var fra Trondheim, men kom til Kristiansand som hjelper til en pensjonert sokneprest i 1839. I 1843 tok han eksamen ved Holt seminar. Han gjorde det to-årige studiet unna på ett år og blei uteksaminert med best mulige karakter, „Udmærket godt”. Deretter var han lærer i Kristiansand i tre år og begynte som kirkesanger og lærer i Holt 1846. Her bodde og var han i stilling i hele 65 år. Da han søkte avskjed 93 år gammel, hadde han vært lærer i nærmere 70, og han underviste oldebarna til dem han hadde som elever i Holt i 1846. Han skreiv lærebøker og mer generelle pedagogiske skrifter og artikler i et halvt hundreår, og han var redaktør for lærertidsskriftet „Den norske Folkeskole” i sju år. Bøkene han skreiv i regning/matematikk, var så pedagogisk nyskapende at de straks erobra hele markedet. Han undra seg over at jentene ikke var så interessert i regning, og skreiv ei egen regnebok for jentene. Den hadde bare regneoppgaver med eksempler henta fra kvinner erfaringsområder i samfunnet. I 30 år var han også øvingslærer ved lærerutdanninga i Holt,

Holt seminar. For sine mange betydelige bidrag til utviklinga av norsk skole fikk han borgerdådsmedaljen i 1877 og blei utnevnt til ridder av første klasse av St. Olavs Orden i 1897. (Om Feragen, se Jahr 2018.)

Alt fra 1850-tallet av så han den store betydning skolehagene kunne få. Det gikk frasagn om hans egen hage rundt skolestua i Holt, slik Johannes Smith nevnte i boka si i 1906 at de mest berømte pedagoger hadde. Hagen til Feragen blei kalt en mønsterhage.

Resolusjon fra lærermøte 1857 om hagekunnskap i skolen

Et stort lærermøtet på Hamar i august 1857 uttrykte i en resolusjon at det ville være „særdeles gavnlige, om Lærerne paa Skolen, kunde give Børnene Veiledning i havedyrkning”. Feragen var sentral i arbeidet med å få denne uttalelsen om skolehager vedtatt på møtet.

Feragens bidrar om skolehager i P.A. Jensens lesebokverk (1863)

Da presten P.A. Jensen fikk i oppdrag av departementet å utvikle et nytt lesebokverk for allmueskolen, blei Feragen oppnevnt som medlem av en komite som skulle yte pedagogisk hjelp. Dikteren og teologen Jørgen Moe var også med i komiteen. Her fikk Feragen virka ytterligere for skolehagetanken. Da lesebokverket kom i 1863, hadde nemlig Feragen skrevet fire stykker om skolehager til leseboka for andre skoletrinn, om „Haven”, „Kjøkkenhaven”, „Frugthaven” og „Blomsterhaven”. Feragens stykker var ei direkte oppfølging av resolusjonen fra lærermøtet på Hamar.

Feragens stykker om skolehagen i leseboka

Skolehage-stykkene til Feragen var „en fortræffelig veiledning git i fortællingsform”, het det i en seinere omtale av leseboka (Raabe 1914: 44). De fortalte hvordan læreren og elevene går sammen i hagen, som var anlagt rundt skolebygninga. Alle fire stykkene var utforma som fortellinger med viktig lærestoff, formidla i dialogform mellom læreren og elevene.

Læreren hadde dagen før spurt elevene om de ville være med han på en rundtur i hagen:

„Har I Lyst, Børn! til at komme igjen imorgen, saa skal jeg føre eder omkring i min lille Have og fortælle eder lidt om de Urter, Træer og Blomster, som I saa tidt har glædet eder ved at se paa i vore Frikvarterer?” Saaledes spurte Læreren ved en Fastskole paa Landet sine Skolebørn, da Examen netop var holdt en Dag midt i Juli Maaned. „Jeg ved”, sagde

han videre, „at I havde stor Moro af den Tur, vi gjorde til Fossen ifjor efter endt Examen, og jeg vilde derfor gjerne byde eder en lignende Fornøielse ogsaa iaar i det samme, vi slutte vort Skolearbeide. I komme altsaa imorgen Formiddag, hvis Veiret bliver Godt?” „Ja! ja!” lød det fra alle Munde. Tidlig næste Morgen var Børneflokket samlet ved Skolehuset, pyntet som Dagen forud (Feragen 1863, her sit. etter 1868-utgava, s. 5).

Under vandringa i hagen samtaler læreren med elevene og forteller dem hva de ser, hvordan de kan så, plante og stelle hagen, og hvilken nytte de kan ha av forskjellige grønnsaker, rotfrukter, trær, busker og blomster. Dialogforma han gjennomfører i stykkene, er velkjent pedagogikk, og det fungerer svært godt her.

Det var utvilsomt Feragens egen mønsterhage rundt skolehuset på Holt som det blei fortalt om, sjøl om det nok i skildringa er lagt til en del vekster Feragen kanskje ikke hadde, da for fullstendighetens skyld. Beskrivelsen er så detaljert og nøyaktig at Feragens berømte hage trolig kan bli gjenskapt på grunnlag av den.

Hagen var delt inn med ganger i tre avdelinger. Kjøkkenhagen hadde de smaleste gangene. I nord og i ly av fjellet – akkurat slik det var ved Holt skole – var det store fruktrær og rader av bærbusker. Det var frukthagen, og like utafor vinduene til skolehuset var det bare blomster, her var blomsterhagen.

Med denne første presentasjonen var det gitt en oversikt over hele hageanlegget, og læreren gikk deretter videre med å vise elevene kjøkkenhagen først.

Foto 2. Holt skole fra 1818, der Andreas M. Feragen var lærer i 65 år (1846–1912). Han bodde med familien i halve huset, resten var skolestue. Ganske tidlig gikk skolen under navnet „Feragen skole”.

Nå er skolen museum under Næs Jernverksmuseum. Foto: Torvald Slettebø

Kjøkkenhagen

Dette var det lengste av Feragens stykker, det fylte mer enn to sider i leseboka. Det viser tydelig at han la størst vekt på å informere om akkurat kjøkkenhagen og det en kunne dyrke der. Læreren, som naturligvis var Feragen sjøl, nevner gulrot,

kålrot, nepe, persille, kruspersille, rødbeter, portulakk, sjalottløk og gressløk. Av kålsorter omtales flere slag: hodekål, hvitkål, spisskål og grønnkål. Bønner og erter kom de til ved enden av kjøkkenhagen. Av kålsorter omtales flere slag: hodekål, hvitkål, spisskål og grønnkål. Bønner og erter kom de til ved enden av kjøkkenhagen, både sukkererter og pilerter. Læreren fortalte hvor mye frø kosta, og hvordan en sjøl kunne avle frø fra enkelte av grønnsakene. Men han kan ikke fortelle alt om det de ser, så han henviser elevene til ei lita hageboka på 32 sider av botanikeren Fredrik Christian Schübeler: *Havebog for Almuen* (1856). Der kunne elevene få vite alt de trengte å kunne, sa læreren.

Frukthagen

Det neste stykket tok for seg frukthagen. Da kom læreren og elevene fram til at det var åtte epletrær nord i hagen. Fire av epletrærne var gamle og store, fire var unge og mindre. Epletypene var gravenstein, flaskeple, glasseple og jordbæreple. Frukthagen hadde også kirsebær-, pære- og tre ulike plommetrær, med grønne, gule og røde plommer. En elev sier at de epletrærne de har hjemme, bare får små og sure epler. Læreren svarer at det er med trær som med mennesker, skal de trives, må de pleies og få næring. Han forteller hvordan han hver vår gjødsler og beskjærer trærne. Han forklarer hvordan elevene kan få et nytt epletre av frøa i kjernehuset. Når treet er blitt like tjukt som en voksen finger, kan det podes, og da med den type epler som en ønsker. Elevene skulle bare komme igjen til våren, så skulle læreren vise hvordan slik poding blei gjort.

Av bærbusker hadde læreren rips, stikkelsbær og solbær. Med tanke på at dette står i ei lesebok for allmueskolens 2. trinn, er følgende utsagn fra læreren ganske overraskende: „Af Ribs og Stikkelsbær kan laves meget god Vin. Dertil kan I faa Opskrift af mig, om I ønske det” (Feragen 1863, her sit. etter 1868-utgava, s. 9).

Det er lett å skaffe seg nye bærbusker, forteller læreren. Det er bare å skjære unge skudd av en eldre busk om våren og stikke dem i jorda så dypt „at to bladøyne kommer under jorda”. Da vil de feste seg i løpet av sommeren, og utvikle seg til nye busker.

Blomsterhagen

Til slutt kommer de til blomsterhagen. Her omtales roser og lavendel, reseda, levkøyer, stedmorsblomster, føyelsblomst, Kristi blå øye, ertebloomst, havenellik, tusenfryd og aurikler. Læreren fortalte og forklarte at noen blomster kan sås, noen plantes som busk, noen er flerårige, andre varer bare en sommer. Han nevner at roseblader og lavendel kan brukes til velluktende oljer, her kan elevene til og med få inntekter ved å selge kronblader til apotek.

Ei fortelling formidla i dialogform

Dermed er lærerens hagevandring med elevene slutt, og slik slutter Feragens fire stykker i P.A. Jensens lesebok:

Nu gik Børnene om blandt Blomsterne, saa og lugtede snart paa den ene, snart paa den anden af dem, og ved Afskeden fik de hver sin lille Kvast til at sætte i Vand. Enhver takkede for sig, og de gik under livlig Samtale, nogle om hvorledes de vilde faa en liden Flek til at saa Urter og plante Blomster i, og atter andre saa allerede i Indbildningen sine Frugttræer store og fulde af røde Æbler (Feragen 1863, her sit. etter 1868-utgava, s. 10).

Feragens artikkelen „Om Skolehaver” (1864)

Disse hagestykkene i leseboka til P.A. Jensen fulgte Feragen opp med en fyldig artikkel i *Den norske Folkeskole* i 1864: „Om Skolehaver” (Feragen 1864). Her argumenterte han for at hagekunnskap måtte formidles i allmueskolen som del av det nye faget „Naturkunnskap”, som blei innført ved skolelova av 1860. Med forankring i denne lova pekte Feragen på at skolehager vil hjelpe elevene til kunnskap om nyttige planter, urter, busker og trær. Spesielt hensiktsmessig vil det være at en hage blir anlagt rundt skolebygninga, slik den var ved hans skole i Holt.

Det var ennå bare få lærere som visste noe særlig om hagestell, for det hadde ikke hatt noen plass i lærerutdanninga. Det burde endres, mente Feragen, for utvilsomt var kunnskap om hagedyrking svært nyttig både for den generelle kunnskapen den gav innnen naturfag, og for alt det nyttige som kunne produseres i en hage av grønnsaker, bær, frukt, blomster osv.

Inspirasjon fra Sverige

Feragen henta mye inspirasjon fra den svenske lærer, klokker og organist Fredrik August Ekström (1819–1901). Han anses som en av de fremste tidlige forkjemperne for skolehager i Sverige. I 1855 gav han ut boka *Trädgårdsbok för folkskolan, folkskollärare och allmoge*, og i 1863: *Rön och iakttagelser rörande trädgårdsundervisningen i och för folkskolan*. Feragen viser til og siterer fra den siste boka i sin egen artikkel året etter. Det viser at han holdt seg godt orientert om litteratur i våre naboland innen fag og områder der han var særlig interessert, som her innen hagedrift og skolehager.

Tidligste skolehage-pioner i Norge

„Norsk skolehagelag” blei stifta så seint som i 1911. Denne organisasjonen døde imidlertid raskt hen, og blei først stifta på nytt igjen så seint som i 2015. I dag (2021) er det stor interesse for skolehager over hele landet, og med hyppige oppslag i media.

Andreas Martinus Feragen var den tidligste skolehage-pioneren i Norge, og historia om norske skolehager har utgangspunkt i hans mønsterhage fra 1850-tallet ved Holt skole på Agder.

Litteratur

- Ekström, F.A. 1855. *Trädgårdsbok för Folk-Skolan, Folkskole-Lärare och Allmogen*. Stockholm: Norstedt & Söner.
- Ekström, F.A. 1863. *Rön och iakttagelser rörande trädgårds-undervisningen i och för folkskolan, samlade under en med understöd af allmänna medel företag pedagogisk resa, sommaren 1862* (= Tillegg til folkeskoletidskriftet „Föreningen”). Stockholm.
- Feragen, A.M. 1863/1868. „Haven”, „Kjøkkenhaven”, „Frugthaven”, „Blomsterhaven”. I: Jensen, P.A.: *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*. Tredie gjennemseede og rettede Oplag. Andet Skoletrin. Kristiania [Oslo]: Cappelen. 5–10.
- Feragen, A.M. 1864. „Om Skolehaver”. *Den norske Folkeskole*, Ny Række, Aarg. 7, 290–294, 305–316.
- Jahr, E.H. 2018. *Skolemesternes konge – Andreas M. Feragen*. Oslo: Novus.
- Jensen, P.A. 1863/1868. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*. Tredie gjennemseede og rettede Oplag. Andet Skoletrin. Kristiania [Oslo]: Cappelen.
- Raabe, H. 1914. *Norges folkeskolevæsen i hundrede aar* (= Kirke- og undervisningsdepartementets jubilæumsskrifter 1914). Kristiania [Oslo]: I hovedkommission hos J.M. Stenersens forlag.
- Schübeler, F.Ch. 1856. *Havebog for Almuen. Kjøkkenhave* (= 2det Tillægshäfte til Folkevennen for 1856). Christiania [Oslo]: Brøgger & Christie's Bogtrykkeri.
- Smith, J. 1906. *Skolehaven som undervisnings- og arbeidsfelt*. Kristiania [Oslo]: Cappelen.

